

Erlander och den besvärliga neutraliteten

av Bengt Gustafsson

DET SOM VAR avsikten från början med denna studie var att försöka fördjupa kunskapen om det svenska flygvapnets förberedelser för att kunna operera tillsammans med främst USA:s flygvapen, det vill säga komma längre än Neutralitetspolitikkommisionen (NPK) gjorde 1994. Det skulle snart visa sig att jag hamnade i en annan och intressantare frågeställning, som ansluter till SvD-reportern Mikael Holmströms avsnitt med uttrycket *Ögonaböj* i en rubrik i hans bok som kom ut förra året.¹ En sammanfattning av flygvapnets förberedelser för Natostöd fick förvisas till ett appendix. Jag kom förresten ej heller på så mycket nytt om förberedelserna.

Den fråga som kom att intressera mig vilken behandlas i det följande är om statsminister Tage Erlander insåg att målsättningen *syftande till neutralitet i krig* var oförenlig med de möjligheter som var för handen i början av det kalla kriget. Av olika skäl bestämde han sig ändå för att sätta detta mål för sin utrikespolitik och parallellt med den officiella alliansfria utrikespolitiken i hemlighet driva en försvarspolitik som innehöll en dold ”livlina” till Nato. Erlander var när han tillträdde som statsminister väl förtrogen med landets säkerhetspolitiska handlande under det krig som nyss slutat. Som statssekreterare och senare konsultativt statsråd hos ”polisminister”

Gustav Möller hade han haft ansvar för landets inre säkerhet, den svenska under rättelsetjänsten i Norge samt det politiska ansvaret för den militära utbildningen av norska och danska värnpliktiga i Sverige, de så kallade ”polititropperna”.

Det senare var ett avsteg från den då förklarade neutraliteten. Ett annat, och ett av de allvarligaste avstegen, var dock att vi 1943-45 lät brittiska och amerikanska bombplan flyga över Götaland på sin väg mot sina mål i Nazityskland. Att genomföra en annan politik i en krigssituation än den officiellt deklarerade utrikespolitiken var sålunda inte Erlander främmande. Dubbelpolitiken fördes med omsorg om den svenska demokratins överlevnad i en svår situation.

Åtgärder inom det luftoperativa området

Under denna rubrik ger NPK först en allmän beskrivning av deras syn på ramen för de luftoperativa förberedelserna för samarbete med Nato:²

Under vissa perioder av andra världskriget uppfattade sig Sverige utsatt för ett akut angreppshot. Därutöver förekom mer eller mindre omfattande påfrestningar på den svenska neutraliteten. De viktigaste av dessa var dels de tyska

transiteringarna under åren 1940-43, dels de mycket omfattande allierade överflygningarna av södra Sverige åren 1943-45. Överflygningarna åskådliggjorde den betydelse i stort som den offensiva flygkrigföringen redan då fått för stormakterna. Under årtiondena därefter kom denna betydelse att förstärkas ytterligare.

Tillkomsten av kärnvapen i andra världskrigets slutskede kom sålunda att ytterligare fokusera flygkrigföringen inom ramen för stormakternas samlade strategi. (Ballistiska missiler med lång räckvidd fanns inte vid denna tid.) Det är mot denna bakgrund uppenbart, att det västliga strategiska intresset för Sverige i hög grad handlade om dess luftrum, såsom framgår bl. a. av policydokument från amerikanska National Security Council (NSC). Detta gällde främst i direkt mening – man intresserade sig för möjligheterna att själv genomflyga det svenska luftrummet och för riskerna att motståndaren kunde försöka göra detsamma...

Dessa allmänna förhållanden uppfattades tidigt i den svenska militära analysen. Det stod också klart att det bistånd som västmakterna eventuellt skulle kunna avdela för Sverige väsentligen handlade om flygstridskrafter (samt ev. vissa sjöstridskrafter).

Mot denna bakgrund kan man tycka att NPK:s betänkande borde innehållit en diskussion avseende huruvida Sverige omkring 1950 över huvud taget kunde räkna med en neutralitetsperiod i ett framtida krig och grunda sin säkerhetspolitik på en sådan förhoppning. Om svaret var nej, vad var i så fall motiven för att Erlander ändå officiellt valde en alliansfri utrikespolitik, syftande till neutralitet i krig, kombinerad med en försvarspolitik som innehöll en hemlighållen ”livlina” till Nato, främst till USA, UK och Västtyskland, i händelse av krig? Ett realpolitiskt dubbelspel! Det är – och var 1992-94, när NPK utredde

förberedelserna för Nato-samarbetet – en nog så intressant frågeställning än vad förberedelserna omfattade.

Det behövde ju inte alls ha varit Sovjetunionen som genom ett angrepp på oss gjorde slut på vår alliansfrihet. Det kunde lika gärna ha varit Nato som ”dragit oss in i kriget” mellan stormaktsblocken genom att, liksom under den senare halvan av andra världskriget, ta vägen över Sverige på sin färd – inte mot Nazityskland – men nu mot mål hos en annan auktoritär grann och stormakt: Sovjetunionen; en reflektion jag själv gjorde i ett privat bedömande om Sveriges strategiska situation strax före tillträdet som ÖB 1986.³ Vi kunde naturligtvis också i detta fall fortsatt att hålla oss formellt utanför kriget, liksom förra gången, nämligen genom att vi endast låtit Natoflygplanen flyga över oss. Frågan är emellertid om Sovjetunionen – som Nazityskland, kraftigt försvagat samt fortfarande beroende av vår järnmalm och våra kulager – hade accepterat detta utan att straffa oss militärt på något sätt.

Med erfarenhet av Sovjetunionens handlande de närmast föregående åren och rysarnas militära resurser kunde det 1950 inte bedömas som särskilt sannolikt. Åtminstone kunde de ha satt in några flyganfall för att få oss att försvara vår officiellt förklarade neutralitet också västerut.

De av oss vidtagna förberedelserna kunde naturligtvis ha använts även i ett sådant scenario för att samordna våra luftoperationer med Natos. Och vi kunde till och med ha låtit Nato gruppera fram flygstridskrafter i Sverige för att hjälpa till med vårt försvar. Om NPK betraktat förberedelserna också ur detta perspektiv, borde man ha upptäckt att Erlander insåg att vi på det ena eller andra sättet omedelbart skulle dras in i ett krig i Europa mellan de båda stormaktsgrupperingarna. Någon längre

neutralitetsperiod kunde det nog inte ha blivit fråga om. Redan i min bok om ubåtsfrågan har jag skrivit: *Neutralitetspolitiken kanske egentligen var till för fredsbruk.*

Mitt intresse för frågan väcktes åter dels av en ny avhandling,⁴ dels av en debattartikel i *Dagens Nyheter* (2011-08-11), där Olof Palmes FN-ambassadör Anders Ferm och före försvarsministern och talmannen Thage G Peterson anklagade den nuvarande regeringen för att förtäckt ha närmat sig Nato, utan att med ett ord beröra vad de egna regeringarna höll på med under det kalla kriget, när dessa med emfas hävdade att vi förde en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig. När ska den gamla socialdemokratiska kärnan för dagens partikamrater erkänna sina val 1948–52 och motiven för dem? Det kan inte vara sunt för samhällsandan att måhända en majoritet av partimedlemmarna borttränger innehållet i partiets verkliga säkerhetspolitik under en stor del av förra århundradet och kanske skyller på de ”opålitliga militärerna”. I det följande ska jag försöka visa varför beslutet blev som de blev under 1950-talet, och de möjligheter det svenska flygvapnets förberedelser medförde.

Det är svårt att finna skriftliga källor från åren i slutet på 1940-talet och in på 1950-talet som i klartext talar om hur man tänkte och handlade, men med analyser av de faktiska förhållandena under de normativa åren runt 1950 går det att bygga upp en rimlig hypotes om att förberedelserna för Nato-samarbetet beror just på att Erlander hade klart för sig att han inte hade någon neutralitetsperiod att se fram emot i ett nytt krig i Europa.

Det strategiska läget 1948–52

När förhandlingarna om ett skandinaviskt försvarsförbund med Norge och Danmark

i början av 1949 brutit samman måste den besvikne statsministern ha frågat sig: ”Hur går vi vidare?” Sovjetunionen stod med markstridskrafter i det som samma år skulle bli DDR sydväst om Skåne och var mycket överlägset Nato i Europa vad gällde denna typ av stridskrafter. Däremot var man vad gäller sjöstridskrafter i Östersjön direkt efter kriget underlägsen till och med den svenska flottan. Det kunde därför förutses att ett av Sovjets första mål vid krig i Europa var att sätta sig på de danska sunden för att förhindra att Nato trängde in i Östersjön med sina sjöstridskrafter.

I samband med detta kunde naturligtvis Sverige ha blivit berört, i första hand i Skåne. Sovjetunionen kunde i början av ett Europakrig även på andra platser ha riktat ett angrepp mot den skandinaviska halvön som berört Sverige, till exempel för att försöka skjuta fram sin radarförvarningskedja och sitt luftförsvar på den norra flanken eller – efter ett kuppanfall mot Nordnorge – i Övre Norrland för att få tillgång till järnvägen Boden-Narvik för underhållstransporter.⁵

Naturligtvis kunde Sovjet emellertid också valt att *inte* inbegripa Sverige i ett sådant första anfall mot Danmark och Nordnorge. Kombinationen av den förklarade neutralitetspolitiken och ett starkt försvar hade kanske de första dagarna eller veckorna lämnat oss utanför Sovjets anfall västerut. Det var emellertid en annan konsekvens av denna styrkejämförelse mellan Sovjet och den nya Atlantpakten som är av betydelse för vår diskussion. Det svaga Natoförsvaret på marken i Europa fram till efter mitten av 1950-talet fick USA att deklarerat att varje försök av Sovjetunionen att med våld också införliva Västeuropa i sin intressesfär skulle mötas med ett kärnvapenöverfall på Sovjet. I början av 1950-talet, när Sovjet hade få kärnvapen och

ännu inte vätebomben, misstänkte till och med den brittiska ledningen att USA kunde tänkas förekomma den sovjetiska utbyggnaden med ett ”förstaslag”, för att senare inte självt kunna drabbas av ett sådant.

Det betyder att Nato under 1950-talet – innan Europa med Västtyskland hade återupprustat och före den ändrade kärnvapenstrategin efter Kubakrisen 1962 – så fort man kunde efter det att Sovjet startat ett krig mot Västeuropa, vare sig Sverige var inbegripet i detta eller ej, skulle reagerat med en luftoperation mot mål i Sovjetunionen, benämnt *Massive Retaliation*. Beredskapen för detta hos USA:s Strategic Air Command (SAC) och Storbritanniens Bomber (senare Strike) Command var hög och starten på operationen övades ständigt. Huruvida det skulle bli med atomvapen eller konventionella bomber kan ha berott på om Sovjet hade använt kärnladdningar vid sitt angrepp västerut eller ej.

Efter det att Sovjets lager av sådana hade ökat under 1950-talet och vätebomber hade tillkommit var det ju inte ofarligt ens för USA att välja ett så kallat förstaslag. En sådan operation skulle, liksom mot Tyskland 1943–45, ta vägen över Sverige av samma skäl som den gången. *Det sovjetiska djupet på luftförsvaret var mycket större och därmed farligare på kontinenten än här uppe i norr, där västmakterna – vilket man antog – fritt kunde använda det svenska luftrummet.*⁶

Efter 1955, när amerikanerna började få leveranser av B-52 kunde de flyga ända från USA till mål i Sovjet och åter. Dessförinnan, efter Pragkuppen 1948, hade SAC regelmässigt tunga bombplan grupperade på brittiska baser. Från 1952 hade en överenskommelse träffats med Norge att när läget så krävde kunna gruppera fram – förutom bombplan – eskort- och räddningsflygplan också till tre baser i Norge:

Sola vid Bergen, Gardemoen vid Oslo och Bodö i Nordnorge. Vid baserna fanns det redan i fred – i hemlighet – viss amerikansk personal med tillgång till komponenter och förrådslokaler för att snabbt kunna mota och montera även kärnladdningarna.⁷ Flygförbanden övade ofta och regelbundet denna framgruppering.

Vi vet sedan tio år att det planerades sådana luftoperationer över Sverige under hela det kalla kriget, men det gick av ovanstående skäl att förutse det redan vid beslutstidpunkten för regeringen Erlander 1948–52. Fram till på 1970-talet skulle även norska attackflygplan flyga över Sverige för att förstöra den sovjetiska radarbevakningskedjan och öppna vägen för de amerikanska bombflygplanen som gick mot huvudmålen, vilka i första hand bör ha varit den sovjetiska kärnvapenkapaciteten.⁸

Vi finner sålunda att oavsett vilket av de ovan nämnda alternativen som inträffat så skulle Sverige ganska omgående blivit inblandat. Vi skulle tidigt tvingats välja sida. Vilken skrevs aldrig ut i klartext, men de flesta svenskar – och utlänningar – uppfattade det nog så riktigt: demokratierna i väst! Det gällde sannolikt också en stor majoritet av de socialdemokratiska väljarna. Det kan till och med sägas att det var avsikten att avskräcka Sovjet med att det fanns en risk att vi sällade oss till Nato. I februari 1949 säger Erlander:

Låt oss hjälpas åt att förvandla Skandinavien till ett så starkt fäste, att ett angrepp på oss betyder, att vårt territorium spelas över som basområde för en annan, icke angripande stormaktsgrupp.⁹

Någon neutralitetsperiod var inte att se fram emot! Mer än någon eller några dagar. I ett föredrag på föreningen KHS¹⁰ strax efter det att de skandinaviska förhandlingarna

brutit samman 1949 säger försvarsstabschefen Nils Swedlund:

Om västmakterna upprättar baser i Danmark och Norge samtidigt som Ryssland besätter Finland, måste våra utsikter att hålla oss utanför kriget bli mycket små. Redan det faktum, att luftkriget till stor del kommer att föras över vårt territorium måste ge anledning till komplikationer ... Det blir nödvändigt att taga ställning mycket snart. Men så sker detta under mycket ogynnsamma förhållanden, eftersom inga förberedelser för ett gemensamt uppträdande med andra länder kunna vidtagas.¹¹

I den tidigare nämnda boken av Holmström finns omtalat att även den politiska ledningen hade detta klart för sig.¹² I denna har han nämligen redovisat vad den socialdemokratiska tjänstemannen på Försvarsdepartementet Ingemar Engman sagt hos NPK både om tidsförhållandena för ett beslut vid krigsutbrott och om vilka som var fullt invigda i dessa tankegångar bland politikerna såväl i som utanför regeringen. Enligt en artikel på DN Debatt från 1990-talet citerar Nils Gyldén och Krister Wahlbäck, som båda deltog i NPK, att Engman bland annat sagt: "Regeringen ville säkra en möjlighet att i ett krigs inledningsskede kunna välja att be NATO om hjälp, att omgående kunna välja det". NPK har valt att inte i betänkandet hänvisa till denna redogörelse av Engman, vilken borde ha lett dem fram till slutsatsen att den så kallade neutralitetspolitiken var till för fredsbruk. Vad jag kan erinra mig har inte heller någon av alla historierevisio-nister gällande de svenska förberedelserna för Nato-samarbetet under det kalla kriget tidigare tagit upp den här behandlade frågeställningen.

Magnus Petersson har indelat revisio-nisterna i tre kategorier beroende på hur långt de olika forskarna anser att förbe-redelserna hade gått. Föreliggande under-sökning kan knappast sorteras in i den-na skala, utan gäller snarast om Erlander någon gång omkring 1950 tog till sig den av Swedlund beskrivna bedömningen och trots det angav målet *syftande till att vara neutralt i krig*. Vad hade han i så fall för motiv för det? I Peterssons egen avhandling noteras till exempel "att den nye chefen för Nordkommandot Sir Robert Mansergh /1953/ tydligen utgått från att 'alternativet Sverige neutralt' inte längre skulle beaktas" i deras krigsplanering.¹³ (Denne visste ju att så kunde det inte bli.) Den norske flyg-vapenchefen önskade förändra skrivningen i "Plan I bev NS" så att "man på norsk sida kunde stå friare gentemot svenskarna gäl-lande delgivning av egna och allierade flyg-företag som eventuellt skulle komma att överflyga ett neutralt Sverige".¹⁴ (Denne ville väl vara ärlig.)

Ännu mer klarläggande är emellertid Peterssons beskrivning av general Curt Juhlin-Dannfeldts strategiska studie åt kabinetssekreterare Arne S Lundberg.¹⁵ Juhlin-Dannfeldt pekar i sin rapport på "det svenska agerandet under det andra världskriget: Utifrån ett sovjetiskt perspek-tiv kunde Sveriges agerande förväntas lik-na agerandet under förra kriget, varvid sär-skilt talats om möjligheterna av överflyg-ningar över svenskt område av flygplan, tillhörande Atlantförbundets stridskrafter.

Juhlin-Dannfeldt bedömde att det svenska militärtekniska samarbetet med väst i princip var känt på rysk sida och fram-kallade sovjetiskt tvivel på Sveriges förmå-ga, eller t o m vilja, att upprätthålla neu-traliteten." Han tillägger emellertid: "Å andra sidan var det 'ganska uppenbart' att Sovjetunionen i händelse av krig var

'bättre betjänt av ett Sverige, som iakttagert en vänlig neutralitet' än att landet var medlem av Atlantpakten: Denna omständighet kan inte undgå att utöva ett återhållsamt inflytande när det gäller att fatta beslut om omfattningen av en Sovjetoperation mot Skandinavien." Detta tillägg medför kanske att Lundberg – och senare Petersson – lägger mindre vikt vid det förra konstaterandet. Som vi nu vet skulle Nato verkligen besvara ett sovjetiskt anfall mot Västeuropa, vare sig Norden i början var berört eller ej, med ett flyganfall över Skandinavien.

De få ställen som i Magnus Peterssons beskrivning av de säkerhetspolitiska, strategiska och operativa förbindelserna mellan Sverige och Norge under det kalla kriget som innehåller anspelningar på ett planerat Nato-flygföretag över Sverige drunknar i alla citat från det diplomatiska och politiska spel som främst är till för att ge trovärdighet åt den officiella utrikespolitiken. Tillkomsten av flygstridskrafter och deras ökande bärförmåga, hastighet och räckvidd hade redan under 1940-talet ökat operationsområdena så att Sverige – även om vi fortfarande låtsade oss vara neutrala – drogs in på västmakternas sida under slutet av det andra världskriget. På samma sätt skulle vi ha dragits in i ett nytt Europakrig mellan de båda stormaktsblocken.

Om NPK utgått från att Nato:s strategiska bombflyg tidigt i ett Europakrig skulle passera över Sverige hade kommissionen bättre kunnat förklara Erlander's beslut om att i hemlighet förbereda främst att luftoperativt kunna samverka med Nato och att vi vid ett krigsutbrott de facto skulle behöva ansluta oss till Atlantalliansen för att försvara vår politiska frihet. Hur utvecklingen gestaltat sig om vi tillsammans med Finland blivit inneslutna av Sovjetunionens ockupation av Danmark och Norge är ju lätt att föreställa sig; för att inse det,

kan vi endast nämna Ungern 1956 och Tjeckoslovakien 1968.

Swedlund framhåller betydelsen av att vi har fria underhållsvägar västerut och vill planera för att Sverige också markoperativt ska kunna gå in i Norge för att hålla dessa öppna, vilket han så vitt jag vet ej fick tillstånd till av regeringen. Trots detta synes det ha funnits viss sådan planering på den regionala nivån under 1950-talet. Efter den så kallade Hjalmarsonaffären skriver emellertid försvarsstabschefen Curt Göransson ut till och förbjuder militärbefälhavarna att ha egna kontakter med sina grannar. I appendix betraktas sålunda flygvapnets förberedelser ur perspektivet att vi dragits in i kriget "ögonaböj". Mer underlag för en sådan diskussion har som sagt nu kommit i en av höstens avhandlingar om Flygvapnets modernisering av sitt stridsledningssystem under 1960-talet, liksom om förhållandet inom regeringen Erlander under 1950-talet.

Kände Undén till hela bredden av Natosamarbetet?

Tidigare har jag pekat på att kommentör Holger Henning vid sin föredragning om västsamarbetet för regeringen i samband med Hjalmarsonaffären 1959 endast redovisade de förberedelser som vidtagits ihop med Norge och Danmark. Det vill säga förberedelser av den typ som Östen Undén själv godtagit och redovisat i Utrikesnämnden hösten 1949. Främst berörs förberedelserna för gemensamt luftförsvar med Norge, som varit fallet redan före andra världskriget, samt flygräddningstjänsten, det så kallade SVENORDA.¹⁶ Samarbetet med Storbritannien, USA och Västtyskland tas inte alls upp trots att detta börjat byggas upp i mitten på 1950-talet. Ja med Storbritannien faktiskt successivt

efter den 9 april 1940.¹⁷ Det fick mig att fråga: ”Var inte utrikesministern, som deltog i sammanträdet, invigd i alla typer av förberedelser och i att kretsen av Nato-partners utökats till de mer betydelsefulla stormakterna?”

Det har påpekats att Henning börjar föredragningen med orden: ”Jag har fått i uppdrag att lämna en kort redogörelse för det samarbete på det militära området, som äger rum med Norge och Danmark.” Det vill säga han skulle bara redogöra för det. Ja, naturligtvis! Om Undén och vissa andra regeringsmedlemmar inte skulle känna till hela det utökade samarbetet, hade väl Erlander beställt en till Norge och Danmark begränsad orientering av Curt Göransson, som inte föredrar själv då han är på resa till USA. Föredragningens syfte var ju att orientera regeringen efter Hjalmarsonaffären om de förberedelser som låg bakom dennes uttalande.

Varför då inte ta med alla de länder som hade kontaktats om det inte var för att begränsa kunskapen till att det endast gällde Norge och Danmark?

Mikael Holmström har efter studier av NPK:s arkiv kunnat redogöra för de i regeringen Erlander invigda ministrarna m fl. Här saknas Östen Undén. Gribbe citerar nu i sin avhandling om Stril 60 en uppmaning av dåvarande kabinettssekreteraren i UD Arne S Lundberg given till FOA-chefen Hugo Larsson när denne orienterar honom om de kontakter han har tagit med det brittiska försvaret: ”Inte ett ord till Östen!”¹⁸ Däremot informerades försvarsminister Torsten Nilsson av Larsson. Bedrev Erlander, Nilsson och Lundberg ett dubbelspel också med Undén?

Däremot var Undén med i diskussioner med stats- och försvarsministrarna om att söka teknikstöd från USA. Vid ett besök i USA i oktober 1950 träffar han till och med

– förutom den amerikanske utrikesministern Acheson – försvarsministern George C Marshall för att tala för att de amerikanska radarstationer vi ville köpa skulle beviljas exportlicens.¹⁹ Han använde bland annat som argument att Norge och Danmark, som nyss blivit medlemmar i Atlantpakten, starkt understödde detta. Sverige tillhörde emellertid ännu inte favoriterna. Så exporten blev ytterligare fördröjd, då den amerikanska ledningen kunde hänvisa till egna behov under Koreakriget. Först med NSC-beslutet 1952 skulle vi bli högre prioriterade än de flesta Nato-länder.

Hur djupt fick Undén följa med in i det ökade samarbetet med USA som startat med Marshallhjälpen? Tillräckligt länge för att underteckna den note med vilken Sverige accepterade restriktionerna för vidareexport av teknologi med amerikanskt ursprung.²⁰ Genom denna hemliga acceptans behövde inte Sverige bli en synlig medlem av det så kallade CoCom.

Ett eventuellt utelämnande av den strikta utrikesministern från vetskap om stora delar av västsamarbetet skulle tyda på att den mer pragmatiska Erlander (och Palme) medgav mer långtgående förberedelser för samarbetet än Undén skulle accepterat. Eller var det så att den svenska militära ledningen (MIL) tillsammans med ett antal invigda diplomater, som Boheman, den nämnde Lundberg och senare Leif Leifland, skötte landets säkerhet utan att förankra det hos landets statsminister?²¹ Det tror jag inte, men det var nog så, att dubbelspelet inte var allmänt känt i UD och kanske kabinettssekreteraren hade i uppgift att skydda sin excellens från överraskningar. Utrikesministern och diplomaterna skötte vår officiellt alliansfria utrikespolitik medan försvarsministern på Erlanders och senare Palmes uppdrag skötte den militära säkerheten i hemlighet ihop med Nato. Vi

hade en tudelad säkerhetspolitik! Ju mindre diplomaterna kände till om det, desto mer engagerat skulle de tala om vår så kallade neutralitetspolitik.

Undén ville kanske inte veta allt? Sverker Åström har skrivit att denne sade åt sina diplomater att de inte borde umgås med personal ur underrättelsetjänsten. Så blev också Undén överraskad 1957 då Moskva i en note klagade på att Sverige släppt iland agenter i Baltikum.²² Han kände tydligen inte till denna verksamhet, som i och för sig då ligger cirka tio år tillbaks i tiden. Jag funderar snarare på vad vi hade haft för oss 1957, eftersom det är först då som Sovjet valde att reagera?

Ökad försiktighet

Utanför den lilla grupp av politiker som kände till försvarsministerns västsamarbete sköttes genomförandet av MIL, samt ett par officerare på den operativa sidan i försvarsstaben och fram till början av 1960-talet – när allt operativt arbete samlades till denna – delvis direkt av marin- och flygstaben. Förberedelserna blev naturligtvis också kända av den stabspersonal och de tekniker som i praktiken genomförde åtgärderna, men egentligen behövde inte så många av dem känna till det innersta syftet. En av försvarsgrenscheferna skulle som ställföreträdande ÖB i första hand åka till London, för att där samverka med den brittiska militära ledningen och vara beredd att som militär rådgivare samgrupperas med en svensk regering, om den på grund av krigsläget med riksdagens krigsdelegation tvingats omgrupperas till UK. Allt medan motståndet fortsatte i form av vad som i försvarsbesluten kallades det *Fria kriget*.²³ I varje fall från början av 1960-talet var det marinchefen som var utsedd som denne ställföreträdare. Om krigsläget krävde det,

kunde regeringen enligt Holmström i stället åka ända till USA.

Allt eftersom åren gick och olika chefer och handläggare byttes ut blev i praktiken allt fler personer invigda i dubbelverksamheten. Risken för att en läcka skulle uppstå ökade, vilket var politiskt känsligare för den socialdemokratiska ledningen efter "68-rörelsen", som fångades upp av den nye statsministern Olof Palme. Efter det att han återtagit regeringsmakten 1982 – när han lät Sverker Åström skriva ett dogmatiskt avsnitt om neutralitetspolitiken till sin regeringsförklaring – har Palme sannolikt sagt åt Lennart Ljung att kraftigt minska ner antalet militärer som i framtiden skulle vara invigda i förberedelserna. Det hade ju nu blivit ännu känsligare för honom efter hans "brobyggarpolitik" mellan öst och väst under de två sista åren i opposition.²⁴

De synnerligen hemliga pärmarna i försvarsstaben förstördes 1984. De ersattes av en "telefonkatalog" till de inom samarbetsländerna befintliga kontaktmännen. Från och med utnämningen av Bengt Schuback till marinchef samma år invigdes inte längre nyutnämnda amiraler och generaler i att sådana planer hade funnits.²⁵ Lennart Ljung orienterade inte mig inför att jag skulle efterträda honom (mer än om underrättelsesamarbetet).

Som vi nu vet genom de senaste årens forskning levde de gamla tankarna kvar, och som vi kan se i appendix moderniserades en del av förberedelserna ännu i mitten på 1980-talet. Personal från operationsledningen reste fortfarande till Oslo, Köpenhamn och London, men det skedde nu under den 1984 pensionerade förre marinchefen Per Rudbergs ledning ända till väl efter det kalla krigets slut. Eller som viceamiralen Frank Rosenius berättat: "I januari 1993, när jag slutade, då var det inga

hemliga reseräkningar längre.” NPK var ju tillsatt 1992.

Konsekvenserna av att Sovjet fått kärnvapen

1949 genomförde Sovjetunionen sitt första kärnvapenprov och redan 1953 var det dags för vätebomben. Efter hand skulle den ömsesidiga tillgången utvecklas till det vi kallar terrorbalansen: Mutual Assured Destruction (MAD), och efter Kubakrisen insåg nog bägge parter att det inte fanns någon politisk vinst att hämta efter ett kärnvapenkrig. På 1950-talet måste emellertid britterna ha upplevt ett ökande hot från Sovjets växande tillgång på kärnvapen. Vid ett överraskande angrepp genom luften med sådana – eller för den delen även med konventionella bomber – hade deras luftförsvaret i början kort tid på sig att reagera och så långt möjligt begränsa förstörelsen.

Gribbe är förvånad över att de europeiska Natoländerna i så liten utsträckning intresserar sig för sin integrering. Inte förrän från 1954 fanns en kabel från Frankrike över kanalen genom vilken Storbritannien kunde få förvarning på talkanal ifrån sina allierade på kontinenten, i varje fall senare på 1970-talet möjligen i form av radarbilder för egen utvärdering och beredskaps-höjningar i luftförsvaret. Denna följdes kort därefter av en motsvarande kabel från Bergen i Norge till Aberdeen i Skottland.²⁶ Därigenom ökade också förvarningstiden för de eventuella sovjetiska flygoperationerna över den norra flanken. Ännu mer stod att vinna om man också fick tillgång till det svenska luftförsvarets radarbilder.

Gribbe har också i sin avhandling ansett att USA använde sig av Sveriges deltagande i Marshallhjälpen och behov av teknikstöd, inte minst till försvarsindustrin, för att ha

pressat Sverige till politiska eftergifter. Det skedde också en märkbar förskjutning i det amerikanska National Security Councils syn på Sverige mellan det beslut som antogs 1952 mot det från 1948. Efter kriget var USA skeptiskt till den svenska politiken kanske inte minst på grund av vårt agerande under kriget och närmast därefter. Vårt försök 1948–49 att dra Norge och Danmark in i ett neutralt försvarsförbund uppskattades ej heller, bland annat därför att USA behövde Svalbard och Grönland för sitt eget försvar, inte minst sedan Sovjet 1949 visat sitt kärnvapeninnehav. USA hade också gjort en framställan om att få gruppera en storradar i Sverige för tidig förvarning om en sovjetisk insats av kärnvapen. Propån avvisades. Det hade väl knappast gått att gömma denna investering för Sovjetunionen.

Det starka svenska luftförsvaret skulle ju ändå av egenintresse ha reducerat ett sovjetiskt luftangrepp som tog vägen över Sverige mot mål i Storbritannien. Man kunde ju inte från början förutse vad angreppet hade för mål. Diskussioner om en svensk förvarning av Storbritannien bör ha förts redan i samband med att den brittiske vice flygvapenchefen Sir Ralph Cockrane besöker flygvapenchefen Bengt Nordenskiöld. Sedan Sovjet skaffat kärnvapen bör trycket ha varit stort på att Sverige skulle förlänga tiden för förvarning av de norska och brittiska luftförsvaren. Frågan om att få hjälp med svensk förvarning väcktes på nytt 1954 när kabeln från Bergen diskuterades, men Foreign Office ansåg att den borde vila tills den mognade av sig själv genom utvecklingen av samarbetet mellan Sverige och Norge.²⁷ Om förvarningen skulle skötas av den svenska luftbevakningen, krävdes emellertid att samarbetet verkade redan dagligdags i fred. För man kunde nämligen inte i förväg förutse vilka flygföretag

som påbörjades i Sovjetunionen och skulle utveckla sig till en domedag.

En ren förvarning kunde å andra sidan ha erhållits av det svenska underrättelseorganet Försvarets radioanstalt, som redan tidigt hade upprättat en realtidsrapportering till Storbritannien och som i bästa fall kunde ha något att rapportera om ett uppstartat flygföretag. Det kunde emellertid inte mäta sig med om man fick tillgång till de svenska radarbilderna länkade över den norska kabeln till britternas egna ledningscentraler och de själv kunde följa de sovjetiska flygföretagens rörelser från det de upptäcktes till att de gjorde sin vapeninsats. Det var inte heller säkert att de skulle gå mot England, utan kanske istället mot flygbasen i Bodö eller andra mål i Nordnorge.²⁸ Sverige kunde på samma sätt ha stort värde av att få radarbilder från Nordnorge eller från det danska Bornholm. I appendix redovisas vad vi idag vet om det svenska flygvapnets förberedelser för att operera tillsammans med Nato i förvarningsfrågan m m.

Förberedelserna bör prövas mot operativa ändamål

I appendix prövas sålunda de svenska förberedelserna för samarbete med Nato mot mer konkreta militära syften, som följande:

- att de var till för att vi tidigt skulle kunna förvarna Natoländerna om att sovjetiskt flyg var på väg över Östersjön mot okända mål, varvid Sverige får förutsättas ha bekämpat de företag som kränkt svenskt luftrum,
- att förhindra att vi av våda besköt de Natoflygplan som över Sverige var på väg till eller från mål i WP,

- att vi skulle vara beredda att på våra baser kunna ta emot från öster återvändande skadade Nato-flygplan samt
- att kunna motta främst amerikanskt flygstöd vid försvar av Sverige vid ett sovjetiskt angrepp.²⁹

Det vill säga att vi i praktiken kunde ansluta oss till Natos flygoperationer vid ett krig mellan stormaktsblocken i Europa.

Naturligtvis måste någon av de som NPK intervjuade ha förstått att Natoflyget skulle ta vägen över Skandinavien eller att Polarisubåtarna från början av 1960-talet måste ha haft utskjutningsplatser i Norska havet. Avgörande i denna situation är att vi hade gjort precis som 1943-45, det vill säga låtit bli att bekämpa flygplanen från västmakterna, men väl deras motståndares när de kränkte vårt luftrum. Allt pekar på att det var den uppfattning Nato hade om hur vi skulle agera vid ett Europakrig. I annat fall hade de väl inte sålt sina mest moderna radarstationer samt flyg- och luftvärnsrobotar till oss? Kommissionen måste väl också själv ha haft sådana funderingar? Den behandlar ju vårt handlande 1943-45 i sin rapport och nämner Nordenskiölds västvänliga uttalanden. Frågan är om det fanns en muntlig överenskommelse på militär eller till och med politisk nivå, till exempel när Erlander besöker president Truman 1952? Det senare saknas det bevis för, även om nog mer avhandlades där än Erlander var beredd att ens delge sin dagbok.

Den dynamiske och ibland självsvåldige Nordenskiöld hade däremot säkert diskuterat frågan med sina kolleger inte bara i grannländerna utan också i UK och USA. Den amerikanske flygattachén i Stockholm skrev till exempel 1949 hem att:

I visited General Nordenskiöld 1st July at his invitation. He expressed concern at a discussion I had with his Chief of Air Staff

with regard to the possible danger to aircraft of the US Air Force in case of strategic situation which might demand our overflight of Sweden. He hastened to assure that Swedish interference with such flights was utterly inconceivable. Public statements by Defense Minister Vougt which might be interpreted to the contrary were merely political eyewash. He, Nordenskiöld, had shown to Vougt the absolute necessity for such overflight by our aircraft and Vougt had agreed that Sweden would not only permit but encourage such flights.³⁰

NPK beskriver också en promemoria framlagd av sekretariatet för 1955 års försvarsberedning och förda diskussioner i anslutning till denna. Bland annat sägs:

En viktig innebörd av promemorian är sålunda, att det från mitten av 1950-talet är de västliga stormakternas (USA:s och i viss mån Storbritanniens) eventuella understöd till försvaret av Sverige som diskuteras...I promemorian diskuteras vidare vad som kunde göras för att främja ett direkt understöd av en typ som i praktiken låg nära det indirekta understödet (dvs. begränsad insats av attack- och bombförband). Man nämnde därvid främst följande typer av åtgärder:

- personkontakter, som borde kunna utvidgas i ett krigshotande läge,
- säkra och tillräckliga sambandsmedel,
- en allmän samordning av flygoperationer,
- viss samordning av luftbevakningen,
- utbyte av luftförsvarsunderrättelser och underrättelser av generell natur.

... Kommissionen bedömer mot bakgrund av detta och av vad som framgått från 1955 års försvarsberedning, att de samlade åtgärder inom det svenska försvaret för att kunna motta understöd utifrån,

som har redovisats i det föregående, i allt väsentligt bör ses i perspektivet av det så kallade indirekta understödet eller av sådant direkt understöd som kom det indirekta nära.

Det saknas uppenbarligen aktualitet för Sverige att begära formella garantier från USA och ev. Storbritannien om understöd i fall av ett framtida angrepp på Sverige. (Det är f.ö. ytterst osannolikt att de västliga stormakterna skulle ha varit beredda att göra sådana utfästelser.) Sverige kunde emellertid vidta ett antal åtgärder inom det militära området för att maximera möjligheterna att stormakterna i ett krisläge lämnade sådant understöd. Sådana åtgärder identifierades också inom 1955 års försvarsberedning som framgått av det föregående.³¹

Även om de årliga resutbytena med Norge och Danmark fortsatte över det kalla krigets slut, liksom regelbundna *Staff Talks* i London, växte från slutet av 1950-talet USA till att bli den allt viktigare samarbetspartnern för det svenska flygvapnet.

Varför valde Erlander dubbelspelet?

I min inledning har jag kommit fram till att förutsättningarna för att Sverige vid ett krig mellan stormaktsblocken i Europas kulle kunna se fram mot en neutralitetsperiod var små, det vill säga att vår uttalade utrikespolitiska doktrin byggde på en förutsättning som inte var för handen. Om inte annat, skulle Nato möta ett av Sovjetunionen påbörjat krig i Europa med ett massivt bombflygföretag över Skandinavien mot mål i Sovjet och därmed dra oss in i kriget vare sig vi redan angripits av Sovjet eller ej. Att därefter Sovjet hade låtit detta flygkrig pågå och lämnat oss i fred får betraktas som näst intill otänkbart.

Erlander var väl förtrogen med att vi 1943–45 inte ens försökte, vare sig med kraftig diplomati eller militärt, förhindra västmakternas överflygningar.³² Eftersom vi för vår frihet ännu en gång var beroende av att de gick segrande ur striden, skulle vi inte heller i ett nytt europakrig aktivt försöka förhindra deras överflygningar. (Även om Undén med flera försökte övertyga Sovjetunionen och svenska folket där-om.) Istället vidtogs de dolda förberedelserna för att kunna samverka med Nato. Vi bedrev ett nära och i huvudsak unilateralt samarbete inom underrättelsetjänsten också med länder som Storbritannien, USA och Västtyskland.

Varför valde regeringen Erlander ändå att beskriva vår säkerhetspolitik på ett för svenska folket och oss omgivande aktörer så missvisande sätt? Det blev särskilt missvisande när vi inte längre talade om ”hjälpen utifrån” och senare med Olof Palmes retorik om neutraliteten. Genom några få citat av uppmaningar till tillträdande militära chefer vet vi att han i realiteten omfattade Erlanders realpolitik.³³ Liksom alla socialdemokratiska försvarsministrar i varje fall till och med Anders Thunborg. Sannolikt var också Roine Carlsson ”in-vidg”.

En allmän uppfattning som socialdemokratin hade lyckats inpränta hos det svenska folket och partiet var att Per Albin Hansson lyckats hålla oss utanför det andra världskriget på grund av vår neutralitetspolitik, som dessutom kunde knytas till en från 1814 bevarad fred. För huvuddelen av det svenska folket blev neutralitet lika med fred. Att överge denna som framgångsrik – trots vinglandet utanför folk-rätten under det senaste kriget – betraktade säkerhetspolitik hade kanske lett till splittringar inom partiet och förlust av väljare till Sveriges kommunistiska parti (SKP).

Det parti Erlander vid övertagandet efter Hansson sagt att han skulle ”försöka sträva efter att förvandla till en betydelselös sekt”.³⁴ Ja, kanske han till och med upplevde en splittring inom regeringen och partistyrelsen vid de diskussioner som fördes 1948 om hur vår säkerhetspolitik skulle utformas i den nya världen med stora spänningar mellan de tidigare allierade stormakterna. Handelsminister Gunnar Myrdal hade med stöd av Östen Undén genom ett kredit- och handelsavtal omedelbart efter kriget försökt närma sig Sovjetunionen.

Sverige hade också visat ovilja att stöta sig med Sovjet bland annat genom den så kallade Baltutlämningen och i Raoul Wallenberg-affären. SKP, som var rätt populärt i slutet av kriget och strax efteråt på grund av Sovjets betydelse för krigets utgång, förlorade hälften av sina väljare efter Pragkuppen och den framtvingade sovjetisk-finska Vänskaps- och biståndspakten 1948. Risken fanns att de kunde vinna tillbaks väljare om regeringen var alltför oförsiktig i sitt närmande till USA, vilket började med anslutningen till Marshallhjälpen.

Erlander skulle å andra sidan snart misslyckas med att förhandla fram ett neutralt nordiskt försvarsförbund bland annat på grund av kravet på att det skulle vara neutralt. Norge var angeläget att få ekonomisk och teknisk hjälp till en militär upprustning och var därför beroende av USA, vilket inte gillade tanken på ett neutralt nordiskt förbund. Det USA som snart skulle förhandla fram Atlantpakten,³⁵ som både Norge och Danmark skulle ansluta sig till. Enligt Jungs dagbok fick han dock ett erbjudande från Danmark att fortsätta diskussionen innan de också anslöt sig. Detta var inte Jung intresserad av, då han var osäker om en tillräcklig dansk upprustning skulle komma till stånd i varje fall inom rimlig tid.

Det finns, som beskrivet, en del tecken på att Undén inte kände till hela bredden och djupet i västsamarbetet. Fanns det två grupperingar i Regeringen, en under Erlander och en under Undén, som inte kunde enas om något annat än den formulering som valdes? Undén kunde gå med på att vissa begränsade förberedelser företogs för att vid krig kunna försvara främst vårt luftrum tillsammans med Norge och Danmark. Valet av neutralitetslinjen hade ju gjorts redan före förhandlingarna med dessa. I de militära studier som genomfördes redogjordes för övrigt för ett sådant informellt alternativ till det formella neutrala förbundet mellan de tre staterna.³⁶ Ett dolt samarbete som endast berörde de tre nordiska länderna hade Undéns stöd. Och så verkar också det hela ha börjat, men skulle snart utvecklas till att även beröra Storbritannien och USA samt från 1955 Västtyskland och Nato självt.

Modus Vivendi

I slutet av detta arbete fick jag i min hand ett utkast till en essay av KTH-forskaren Stefan Lindström, påbörjad 2004, men aldrig färdigställd före hans död, och i vilken *modus vivendi* används som beteckning på Erlanders ”provisoriska ordnande av landets invecklade och omtvistade situation”. Lösningen skulle trots detta komma att bli långlivad. I essayn återges citat ur professor Karl Molins studie över tiden för förhandlingarna om det nordiska försvarsförbundet,³⁷ men låt oss först återvända till de militärstrategiska frågorna.

Diskussioner med Norge och Danmark hade startats tidigt av dåvarande översten Swedlund, som hade gamla bekanta sedan sin tid med Erlanders ”polititropper”. Man kan följa sonderingarna i Swedlunds och Jungs dagböcker på Krigsarkivet.

Åtminstone försvarsminister Alan Vought var inblandad i dessa samtal.³⁸ De gällde inte den övergripande strategiska nivån, utan den operativa, där de tre staterna skulle vara tvungna att militärt samordna sina försvar åtminstone till en nivå som innebar att vi kunde undvika att beskjuta varandra av våda. Vad det innebar att ha Norge ockuperat av en auktoritär makt hade vi nyss erfart, så för Jung hade önskan om samarbete med just Norge ett vidare mål, nämligen att kunna hålla våra försörjningsvägar västerut öppna, om nödvändigt genom att vi ingrep militärt om Sovjet försökte ockupera hela Norge.

När Jung i sin strategiska analys talar om Norge och Danmark har det inte med hjälpen utifrån att göra. Tvärtom, i varje fall inledningsvis innan de hade rustat upp, skulle de vara en militär belastning för Sverige. Storbritannien var efter kriget ej heller ekonomiskt rustat att på nytt bära en stor börda. Först sedan Atlantpakten bildats i april 1949 under amerikanskt ledarskap såg väl Jung en koppling till det stormaktsstöd han tyckte sig behöva om det värsta skulle hända. Redan i januari kan man i hans dagbok läsa: ”Jag betonade i samtal med (marinchefen) Strömbäck och Nordenskiöld att det ur rent militär synpunkt icke var ogynnsamt om Norge och Danmark anslöt sig till Atlantpakten. Skandinavien skulle bli starkare. Dock ur psykologisk synpunkt farligt. Risker stor att svenska regeringar börjar med eftergifter åt ryska framstötter. Full enighet.”

Sedan Sovjetunionen strax därefter visat att man hade tillgång till kärnvapen och USA på grund av Nato:s militära underlägsenhet i Europa förklarar att en sovjetisk framryckning västerut skulle mötas av en ”Massive Retaliation”, som kunde förutsättas komma över Skandinavien, kan den

strategiska situationen kortfattat beskrivas så här:

Vår frihet som demokratisk stat hotades militärt endast från ett håll, från öst, medan Undéns neutralitet hotades från två håll, från både öst och väst. Och därför tvingades vi välja sida direkt när stridshandlingar bröt ut mellan dem!

Och det värsta var att generalstaben i Moskva kunde göra samma bedömning – att Natos attack skulle komma över Skandinavien och vilken sida vi då skulle välja. Försvarets öppna dokument och övningsverksamhet visade att man såg hotet komma från öster. Regeringen ingrep inte. Alltså delade den försvarsledningens syn på att hjälpen måste komma från väster. Vilka lurade diplomaterna?

Östen Undén hade sedan länge en stark ställning i partiet, särskilt i jämförelse med den nye statsministern. Inför förhandlingarna tog han dessutom stöd av en annan gammal ringräv, partiets ideolog och finansminister: Ernst Wigforss. Enligt Molin hade Undén påskaftons förmiddag /1948/ ett ingående samtal med vännen "Wigge" om utrikespolitiken och de hade enats om att flytta fram positionerna, både inom regeringen och utåt. Efter att ha varit i kontakt med ÖB utarbetade Undén en PM, som delgavs regeringen. I denna framför han att man måste sträva efter att hålla Sverige utanför ett nytt fruktansvärt krig. Han anser att detta var en fullt realistisk målsättning, som det var oförsvarligt att kasta bort från början. Det vill säga han "ville förklara för sina kolleger att de gamla riktlinjerna fortfarande gällde".³⁹ De två seniorerna hade inte uppfattat att flygstridskrafter och Skandinavien luftrum hade fått en ny betydelse i och med 1940-talet.

Undéns initiativ kom nog som en reaktion på ett tal som Erlander hållit i Stockholms konserthus tidigare i mars.

Detta bedömdes som västvänligt och fick därför hyggliga recensioner i den borgerliga pressen. Om man studerar tidningar, dagböcker och skildringar därefter under 1948 kan man spåra ett pågående yttre samtal mellan de tre parterna: Undén, Erlander och Jung. Undén talade om det ideologiska grälet mellan Sovjetunionen och de anglosaxiska länderna i termen av ett "religionskrig" som vi inte vill delta i. Detta oroade Erlander, som inte ville stötta sig med USA. Jung höll samma höst ett tal i det akademiska Lund, vilket tolkades som ett avståndstagande från neutralitetspolitiken. Det väckte ilska reaktioner hos Undén, som vid ett möte med partiledarna utbröt med frågan "om inte herrarna begripit att general Jungs tal undergrävt Sovjets förtroende för Sveriges uppriktighet i neutralitetspolitiken" och fortsätter att de måste "uttala sig så klart att vi i möjligaste mån reparerar de skador Jung vållat."⁴⁰ Erlander verkar i sin dagbok mest bekymrad över att det försvårar för honom att få igenom budgeten för försvaret i riksdagsgruppen.

Nu och då skymtar det fram i Erlanders reflektioner att han tog intryck av Jungs argument och ibland reagerade på Undéns. Som den 4 maj 1948 i dagboken efter ett samtal med Boheman: "Krigsriskerna öka, en väldig uppmarsch pågår, Sverige kan icke hålla sig utanför i varje fall icke i längden. England och Amerika har inte svårt att förstå vårt läge om vi förklarar det utifrån militära utgångspunkter, de blir emellertid ursinniga om vi fortsätter talet om religionskrig. Undéns och Wigforss' tal skadar oss, det engelska intresset f.n. är militär samverkan mellan Sverige och Norge." Och den 6 maj (enligt memoarerna) påpekade han att Norges främsta bidrag till det skandinaviska försvarsförbundet var att sänka tröskeln för ett amerikanskt ingripande. USA skulle

nämligen aldrig tolerera att Sovjet tog kontroll över den norska kusten.

Undén har emellertid ett politiskt argument som Erlander förstår. Det återges av diplomaten Sverker Åström när han i sina memoarer skriver om slutet på förhandlingarna vintern 1949:

För Sveriges del drogs slutstrecket genom ett cirkulärbrev som Undén med egen penna skrev till alla svenska beskickningschefer. Han underströk att ett lands utrikespolitik inte bara byggs på antaganden om landets läge vid ett krigsutbrott. Den måste också främst vara inriktad på förhållandena i fredstid. En anslutning till ett stormaktsblock, vilken innebar att man i förtid utpekar det andra blocket som fiende, skulle medföra att detta senare block riktade sin politik mot oss redan i fredstid och söker vinna inflytande över vårt folk och territorium.⁴¹

Historiker har diskuterat varför det över huvud taget blev några förhandlingar om ett nordiskt försvarsförbund. Var det inte dömt att misslyckas från början? Kan det helt enkelt inte vara så, bland annat mot bakgrund av slutsatsen ovan om Norges bidrag till vårt försvar, att det var ett försök av Erlander att få den hopkoppling som behövdes mellan de faktiska militärgeografiska förhållandena och Undéns neutralitetskrav. Att utesluta Undén från regeringen var inte ett alternativ som var möjligt för Erlander. Han och Jung synes dock ha haft en viss förståelse för varandras argument. Som framgått hade Jung också starkt stöd av Erik Boheman, en nestor inom utrikesförvaltningen som de här normativa åren var ambassadör i USA. (I Jungs dagbok ser man fler från UD som vill ha kontakt.)

I det som skulle bli – inte en kompromiss utan – ett *modus vivendi* ingick också att Jung fick bra argument för sin försvarsbudget. Det alliansfria landet behövde

i den givna situationen ett starkt försvar. Särskilt som vi angav att vi syftade till neutralitet i krig. Och det var det viktigast för Jung så att försvaret kunde hålla ut tills den behövliga hjälpen kunde vara på plats. Han fick ju också vidta vissa dolda förberedelser för att förbereda detta. Därför var Jung nöjd, så nöjd att han och Swedlund ingrep övertygande för regeringens sak när Hjalmarson redan en gång tidigt på 1950-talet ville ta upp Natofrågan.

Undéns politik skulle ej heller komma att prövas. Det blev aldrig något tredje världskrig, så Sveriges diplomater kunde hålla på att verka under fred som om de representerade en mellan stormaktsblocken stående neutral stat. Särskilt under Olof Palmes regeringsperioder talade man om den tredje vägens politik, som framför allt bland andra alliansfria stater och i tredje världen framstod som särskilt framgångsrik. De borgerliga regeringarna 1976 till 1982 vidtog ej heller några förändringar. Valet av Undéns väg innebar dock ett visst risktagande för vår demokratiska frihet, då de dolda förberedelserna kanske inte skulle visat sig tillräckliga om de satts på prov. Dessutom trodde inte Sovjetunionen på neutraliteten. Det vill säga, den diplomatiska yttre fasaden av dubbelverksamheten bidrog i världens verklighet inte till vår säkerhet!

Det fanns flera argument att redovisa

Ett av motiven för neutralitetsalternativet, som också nämns i förhandlingarna om det nordiska försvarsförbundet, var omsorgen om Finlands svåra situation. Det var ett argument som senare skulle användes under hela det kalla kriget; ja, det används till och med fortfarande för att upprätthålla förståelsen för neutralitetsalternativet. Och

naturligtvis fanns det risker för Finland om också Sverige gått med i Nato, liknande dem som vi till exempel upplevde vid den så kallade Notkrisen 1961, när Natos stab BALTAP bildades vid Östersjöutloppen och innefattade, förutom Danmark, delar av Västtyskland.⁴² Ännu mitt under den så kallade avspänningsperioden en bit in på 1970-talet förde Sovjetunionen hemliga militära förhandlingar med Finland om att överta försvaret av norra Finland.⁴³ (Ett utbyggt försvar av Kolahalvön och ett framskjutet utgångsläge för anfall mot Nordnorge.) I detta sovjetiska mål med förhandlingarna framträder också Sveriges egenintresse med hänsynstagandet till Finland, nämligen att ett svenskt Natomedlemskap hade kunnat resultera i att vi fått sovjetiska trupper vid vår norra landgräns med ett kraftigt ökat krav på beredskap med åtföljande kostnader för försvaret.

Hur allvarligt det blivit för Finland – och oss själva – beror nog till del på när och hur en anslutning till Atlantalliansen genomförts. Stundtals verkade det som om Sovjetunionen var mer tillfreds med Norge, med dess begränsningar vad gäller gruppering av trupp och kärnvapen, än med det opålitliga Sverige. Det fanns ju en fördel också för Sovjet att ha ett officiellt neutralt Sverige, som man i det diplomatiska spelet ibland kunde utnyttja för sina egna syften. Också Sverige hade naturligtvis i utrikespolitiska sammanhang och i det internationella diplomatiska arbetet nytta av att kunna verka som representant för en oberoende neutral stat mellan stormaktsallianserna, som de andra alliansfria staterna. Även de som visste hur det förhöll sig spelade i regel med i spelet. Nackdelen var som sagt att de militära förberedelserna var alltför begränsade för att snabbt kunna ge effekt, särskilt om också landstridskrafterna hade måst operera tillsammans, till exempel i

försvaret av livlinan över Trondheim, då inga övningar kunde bedrivas tillsammans med Norge i fred mer än inom ramen för FN-samarbete.

Var det ett skäl för Erlander och Jung att försöka åstadkomma ett neutralt nordiskt försvarsförbund? Då hade Sverige och Norge kunnat öva tillsammans med både armé- och flygstriidskrafter om ett försvar av Nordkalotten samt Sverige och Danmark öva försvar av Östersjöutloppen med alla typer av stridskrafter. Och detta förbund kunde också haft en dold livlina till Nato.

Kanske såg också Erlander en – om än liten – chans att undkomma kärnvapenkrigets fasor? Olof Palme sade senare omkring 1970 att ett kärnvapenkrig skulle bli så kort att det sannolikt inte skulle beröra Sverige. Det berodde nog på var i utvecklingen av det kalla kriget vi befann oss och hur kärnvapenkriget startade. Det går också att komma fram till beskrivningar som innebar att Sovjets straff för att vi inte försvarade vår neutralitetspolitik också västerut skulle bli just vara en varning med en begränsad insats av kärnvapen.

Låt oss avslutningsvis återvända till NPK.

I slutet av betänkandet tar NPK upp diskrepansen mellan den utrikes- och säkerhetspolitik regeringen offentligt sade sig föra och de åtgärder som faktiskt vidtogs. De kommer för sin del fram till att med undantag för Erlanders interpellationssvar 1959 (vid Hjalmarsonaffären) gav ”regeringens officiella ställningstaganden och uttalanden utrymme för nationella, unilaterala förberedelser för att ta emot militärt understöd från och samverka med västmakterna, för det fall att Sverige utsattes för militärt angrepp från Sovjetunionen. Som tidigare

understrukits höll sig också, så vitt framkommit, de svenska krigsförberedelserna inom denna ram. Som framhållits måste regeringen ansetts ha varit införstådd med de svenska krigsförberedelserna.”⁴⁴

Hur hade dessa meningar formulerats om NPK också beaktat att det kanske varit Natos flygstridskrafter som dragit oss in i kriget i stället? Eller för den delen, om kommissionen själv kommit fram till att tillägget om ”syftande till neutralitet i krig” i den deklarerade utrikespolitiken sannolikt inte var att räkna med? Eller att beslutet om denna politik kunde till inte obetydlig del vara motiverat av partipolitiska skäl? Hur det än var med det senare, var livlinan till USA och UK ett nödvändigt komplement, även om otillräckligt förberedd.

Ansträngningarna som gjordes för att försöka dölja förberedelserna för Sovjetunionen får nog anses tidigt ha misslyckats. Som det var misstänkte de nog intentionerna redan innan förberedelserna ens kommit till stånd och fick väl visshet av spionen Stig Wennerström, som en tid på 1950-talet var svensk flygattaché i Washington när samarbetet med USA byggdes upp. Om inte annat kunde generalstaben i Moskva själv göra samma bedömning som jag redovisat i början av denna skrift.

Vad som skrivits i det ovanstående innehåller vissa frågetecken. Hur ska forskare lyckas komma till klarhet i dessa frågor? Protokoll, dagböcker och memoarer undviker att tala om sådant som skulle kunna avslöja hur vår faktiska säkerhetspolitik såg ut med sin dubbelverksamhet eller vilka konkreta förberedelser som vidtogs för att kunna samarbeta främst med USA, UK och Västtyskland. Än mindre syns om de innersta tankarna. Även NPK tonar ibland ner vissa företeelser i sin rapport.⁴⁵ Litet mer framskyntar om de mer lokala

förberedelserna med Norge och Danmark. Enligt Mikael Holmström har till exempel Evert Båge, som en tid på 1970-talet var den operationsmedarbetare som deltog i samarbetsresorna, berättat: ”Med norr-männen hade vi en hel del studier och krigsspel där vi gick igenom olika scenarier: vad som kunde hända och hur vi planerade.”⁴⁶

Som Gribbes avhandling visar finns det anledning även för historiker och statsvetare att söka i vad som skrivits av FOA-forskare och tekniker som var med i förberedelserna. Än finns också några kvar i livet som har varit med om det mest dynamiska skedet från 1948 till slutet av 1960-talet. Det finns även bland tidigare flygofficerare. Marinofficerarna har de senaste åren i förhållande till NPK väsentligt utökat våra kunskaper om deras förberedelser för samarbete med de olika Natoländerna och hur detta fortsatte på den etablerade grunden väl till och med efter det kalla krigets slut. Yngre forskare kan kanske intresseras för att räta ut frågetecknen. Eller kanske till och med det förra ”statsbärande partiets” gamla kärna öppet kan berätta hur det var under det kalla kriget för sina unga partikollegor.

Finns det något att tillägga? Ja, det bör nog sägas att de militärer och diplomater som kände till hur det i verkligheten förhöll sig var alla lojala ända fram till 1990-talet och kalla krigets slut, då den första läckan gav en kopia av en sida från en av Försvarsstabens Natopärmar till en reporter i *Dagens eko*. Även om man kan spåra vissa reaktioner mot en del formuleringar i regeringens säkerhetspolitiska doktrin på 1950-talet, som det ovan nämnda Lundatalet av Helge Jung eller hos marinchefen Stig H:son Ericsson angående Skandinavians strategiska enhet, så var det ingen i MIL som på 1950-talet öppet vände sig mot det orimliga i neutralitetsmålet i sig.

Senare amiraler och generaler har väl haft nog med att tänka på sin tids problem, och det är först nu när jag satt mig in i den strategiska situationen 1948–52 som jag själv funnit hur vilseledande doktrinen från början var formulerad. Talande är kanske också att den första genomarbetade planen i "ÖB Opverk" för neutralitetstillstånd återfinns i 1989 års plan. Det vill säga det första operationsverk som inriktades av en ÖB som inte var insatt i hela bredden och djupet på västsamarbetet av sin företrädare och därför handlade som om den statsminister som tillsatt honom menade vad han sade.

Författaren är general, f d överbefälhavare och ledamot av KKrVA

Noter

1. Holmström, Mikael: *Den dolda alliansen*, Atlantis, Stockholm 2011, s 419.
2. *Om kriget kommit*, NPK, SOU 1994:11, s 241.
3. Återfinns nu i *Försvarsmaktsutredning 1988 (FU 88)*, något kompletterad. (ÖB 88-04-15 Opl KH 82:663).
4. Gribbe, Johan: *Stril 60. Teknik, vetenskap och svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget*, Gidlunds Förlag, Möklinta 2011.
5. Gustafsson, Bengt: *Sanningen om ubåtsfrågan*, Santérus, Stockholm 2010, s 307f.
6. *Ibid*, s 59f. Ursprungligen hämtat från en artikel av ambassadör Leif Leifland.
7. Skogrand, Kjetil och Tamnes, Rolf: *Fryktens likevekt*, Tidens Norske Forlag 2001, s 80f.
8. Nilsson, Mikael: *Tools of Hegemon*, Santérus Acedemic, Stockholm 2007, s xxi, SNOWCAT.
9. *Op cit*, NPK, se not 2, s 290.
10. Krigshögskolan, som den militära högskolan hette en gång tidigare. Då den också hette Militärhögskolan innan de slogs ihop till FHS.
11. Petersson, Magnus: *Brödrarfolkens väl*, Santérus, Stockholm 2003, s 169.
12. *Op cit*, Holmström, Mikael, se not 1, s 419f.
13. *Op cit*, Petersson, Magnus, se not 11, s 212.
14. *Ibid*, s 280. Det vill säga planen för samordning av luftbevakningen mellan Norge och Sverige.
15. *Ibid*. s 179f. Den tidigare försvarsattachén i Nazityskland, som därifrån förvarnade om det kommande 9 april 1940, vilket inget av de nordiska länderna då tog fasta på, samt efter kriget i Sovjetunionen. Lundberg delade 1953 inte västmakternas åsikt om att Sverige skulle dras in i ett krig som fördes på skandinaviskt område. Nej kanske inte av Sovjetunionen, men som vi nu vet – och då kunde förutse – av i varje fall Nato.
16. Efter Hjalmarson-affären blir SVENORDA avhemligt 1960. *Op cit*, NPK, se not 2, s 15.
17. *Op cit*, Gustafsson, Bengt, se not 5. Se kapitlet *Från eftergifter till aktivt stöd*.
18. *Op cit*, Gribbe, Johan, se not 4, s 50, not 179.
19. Ur brev från ambassadör Boheman från USA till Erlander den 3 okt 1950.
20. Enligt Willhelm Agrell skulle detta svar ha lämnats muntligt av Dag Hammarskjöld, som då var konsultativt statsråd på UD i handelsfrågor, direkt efter Erlanders hemkomst från sitt USA-besök 1952. Det ena be- höver ju inte förskjuta det andra.
21. Leif Leifland har berättat att han kände till förberedelserna, men att han inte minns om han blev särskilt informerad om dem eller om kunskapen efter hand växte fram på 1950-talet. Sverker Åström bör minst ha känt till förberedelserna med Norge och Danmark, men i varje fall ingrep han förnekande i *Dagens Nyheter*, strax följd av Rolf Ekéus, när Robert Dalsjö i en debattartikel beskrivit utsträckningen av samarbetet till UK och USA.
22. Hederberg, Hans: *Löggen i Sverige*, Natur & Kultur, Stockholm 1994, s 91.
23. Det vill säga i förlängningen motstånd i ockuperat område. Det är därför det stod i broschyren *Om kriget kommer* att alla meddelanden om att motståndet ska upphöra är falskt. Jag har aldrig förstätt varför de förberedelser som var vidtagna för ett sådant motstånd, som Thage G Peterson talat om i sina memoarer, skulle vara hemliga. De skulle ju endast ökat försvarets krigsavhållande effekt. Särskilt sedan koloniers uppror även mot stormakter gett politiska resultat från 1960-talet.
24. *Gemensam säkerhet* – Palmekommissionens rapport, Tidens förlag, Stockholm 1982. I denna läggs bland annat fram ett förslag om en kärnvapenfri korridor genom Europa mellan stormaktsblocken.
25. Schuback hade dock tidigare varit försvarsstabschef och hade i denna egenskap varit inblandad i verksamheten, bland annat de så kallade Staff Talks i London.
26. *Op cit*, Gribbe, Johan, se not 4, s 77.
27. *Ibid*, s 77ff.
28. I Lennart Ljungs dagbok kan man läsa om att Henry Kissinger en gång sagt åt honom att ”inte börjar man ett kärnvapenkrig för Nordnorge.” Självråkade jag höra Natos generalsekreterare Lord Carrington säga det samma till Anders Thunborg vid ett kaffebord en kväll.
29. Från 1960-talet när den västtyska flottan börjat upprustas hade vi tillsammans med den bättre kunnat bestrida de växande WP-flottornas sjöherravälde i Östersjön. Vi hade

- ju förberett att delar av den västtyska flottan skulle kunna grupperas till vår ostkust.
30. Essays in honour of Thomas Park Hughes and Agatha Chipley Hughes: *Technologies of Power*, 2001, s 322.
  31. Op cit, NPK, se not 2, s 278f.
  32. Op cit, Gustafsson, Bengt, se not 5, s 52.
  33. När Bengt Lundvall som nybliven marinchef 1970 anmälde sig för Palme säger statsministern till honom: ”Håll dina goda kontakter med USA – det är av största betydelse.” Enligt Östberg, Kjell: *I takt med tiden*, Leopard, Stockholm 2008, s 311. Liknande förhållningsorder hade Palme tidigare gett till Stig Synnergren innan denne blev ÖB.
  34. Lampers, Lars Olof: *Det grå brödraskapet*, (SOU 2002:92), s 272.
  35. Britterna hade året innan bildat Bryssel пакten med några mindre västeuropeiska stater.
  36. Op cit, NPK, se not 2, s 71f.
  37. Molin, Karl: *Omstridd neutralitet*, Tiden, Stockholm 1991.
  38. Liksom senare 1951 med Storbritannien, då han till och med – med Erlanders tillstånd – överlämnade en promemoria till sin kollega över Sveriges krigsplanläggning. Undén fick enligt op cit, Gribbe, Johan, se not 4, (s 50f.) veta att försvarsministern var i London genom vår ambassadör där, Gunnar Hägglöf.
  39. Op cit, Molin, Karl, se not 37, s 52.
  40. Op cit, Gustafsson, Bengt, se not 5, s 69. Jung lät 1949 ge ut en bok vid namn *För Nordens frihet*, som mer i klartext talar om motiven för en Natoanslutning, men inte väcker samma uppmärksamhet då den anges författad av yngre officerare, bland annat kaptenen Stig Löfgren, som tidigare deltagit i de nordiska förhandlingarna.
  41. Åström, Sverker: *Ögonblick*, Bokförlaget Lind & Co, Stockholm 1991, s 87.
  42. Operationsområdet till sjöss omfattade inte bara själva utloppen utan hela Östersjön. I efterhand lär det istället ha visat sig att skälet var att Urho Kekkonen ansåg sig behöva draghjälp i det förestående valet. Han hade ju sina speciella kanaler till den store grannen.
  43. Op cit, Gustafsson, Bengt, se not 5, s 307.
  44. Op cit, NPK, se not 2, s 307f.
  45. Som exempel kan nämnas att de inte i klartext talar om att det är Natos europachef som utses till ÖB:s kontaktman för USA eller att en samarbetsgrupp också är förberedd att skickas till Natos högkvarter SHAPE.
  46. Op cit, Holmström, Mikael, se not 1, s 150f.

Appendix

Förberedelser för luftoperativ samverkan

De anglosaxiska banden

Den engelske flygvapenchefen Sir Arthur Tedder, åtföljd av chefen för *Bomber Command* Arthur T Harris, besökte Sverige strax efter fredsslutet för att tacka för att deras bombflyg (tillsammans med USA:s) utan besvär fått ta vägen över Götaland på sin väg mot att bomba tyska städer och industrier. De träffar här bland annat den svenske flygvapenchefen Bengt Nordenskiöld, som redan tidigare visat sin uppskattning för det engelska kynnet. Även hans efterträdare Axel Ljungdahl hade gamla kontakter med Storbritannien. 1934 hade han genomgått en flygkurs i arméspaning i England. Mitt under kriget, hösten 1941, fick han tillsammans med en kamrat göra ett besök där, då han för första gången såg en radar under användning. Samarbetet med det engelska flygvapnet skulle komma att bli intensivt under ytterligare 20 år, men från slutet av 1950-talet började USA efter hand bli den teknikförsörjande stormakten till den svenska flygindustrin och den viktigaste samarbetspartnern för Flygvapnet.

Underrättelsesamarbete m m

Redan tidigt efter krigsslutet 1945 tog den svenska underrättelsetjänsten kontakt med det europeiska amerikanska flygets underrättelsetjänst i Wiesbaden. Underrättelseofficerare besökte sedan varandra en gång per år. Det skulle utvecklas bland annat till ett samarbete inom flygburen signalspaning i Östersjön. När beslut senare fattades om förberedelser

för mer direkt samverkan i krig skulle en svensk samarbetsgrupp vid beredskapshöjning kunna skickas dit.¹ Efter Kubakrisen upprättas en direktförbindelse på tråd av den svenska underrättelsetjänsten till Wiesbaden. Den har kallats larmtelefon och användes i varje fall på senare tid inte regelbundet. Det kanske också skall nämnas att i mitt tjänsterum på försvarsstaben fanns en röd telefon som ringde en gång i månaden, men det var aldrig någon att prata med. Enligt sekreteraren var det ett förbindelseprov som hade att göra med krigsuppehållsplatsen. Det kan det ju ha varit, men...?

Blivande svenska specialister på underrättelsetjänst och motmedelsteknik inom flygvapnet kunde till slutet av 1960-talet få sin utbildning i Wiesbaden, senare i USA eller Storbritannien, liksom marinens personal. Växeltjänstgöring av respektive lands marin- och flygofficerare var tidigt också relativt vanligt mellan Sverige och Storbritannien. Provflygförarna utbildades också i Storbritannien och fick senare vidareutbildning i USA.

Av den PM som upprättades efter det att en grupp representanter för de tre försvarsgrenarna på generalsnivå besökt Pentagon i början av 1950-talet framgår att Sverige skulle skicka officerare ”i karriären” ur marinen och flygvapnet för vidareutbildning i USA eller Storbritannien. Vidare hade Sverige framfört att vi behövde hjälp i första hand med flygdrivmedel om vi blev indragna i ett krig med Sovjetunionen.² Det som senare skulle bli en möjlig försörjningsled över Trondheim diskuterades också. Dåvarande flygvapenchefen Bengt Nordenskiöld reste personligen – utan att orientera ÖB Helge Jung om sina avsikter – på besök till Wiesbaden 1948.³ Våren 1945 hade Sverige av de allierade köpt sina första begagnade P-51 Mustang. De skulle

följas av flera olika typer fram till 1960-talet. Bland dessa Mustangar var några av dem som nödlandat i Sverige på väg tillbaka från företag i Nazityskland. Ett drygt tiotal av dem skulle komma att användas för spaningsföretag över Baltikum förda av bl a Fredrik Lambert-Meuller.⁴

Själv minns jag att jag besöktes av en av dessa 1940-talets spaningspiloter, Ingemar Wängström, som talade om särskilt ”avskalade” och därför högflygande Spitfire och den östtyska kusten. Företagen var således av skilda arter. Ett företag genomfördes till Murmansk i början av 1950-talet, vilket dock ledde till reprimander från regeringen på grund av att man från den finska regeringen ställde frågor om det. Omedelbart efter kriget var således underrättelseverksamheten mer äventyrlig än den senare skulle bli. Möjligen med undantag av ett par gånger under den senare delen av ubåtskränkningarna.

Handlade vi annorlunda under det kalla kriget

Jag har någon gång läst att Nordenskiöld i början av 1950-talet säger ”att västflygplan skjuter vi inte ner”.⁵ När man talar med f d flygofficerare i min egen ålder som tjänstgjort i våra stridsledningscentraler som jaktstridsledare har de samma känsla eller uppfattning utan att kunna peka på något konkret. Strax efter andra världskriget var den beskrivna inställningen inte så underlig, för precis så hade vi handlat 1943 till 1945, då västs bombflygplan fick flyga över Götaland på väg mot mål i Nazityskland utan att bli beskjutna. Det passade också länge in med uttalandet om att vi skulle försvara oss uthålligt tills hjälp anlände. Varifrån, om inte från Nato? Men sedan då, när detta talesätt försvann från mitten av 1960-talet, Olof Palme börjat kritisera

USA och tala enfatiskt om neutralitetspolitiken? Vår instruktion för handlandet vid kränkningar av svenskt territorium i fred och under neutralitet (IKFN) gällde också lika för alla utländska flygplan.

Hur skulle det ha upplevts på 1970-talet – efter det man talat så mycket om avspänningspolitik – om IKFN plötsligt ändrats? Av piloterna? Av de socialdemokratiska väljarna, om och när de fått detta klart för sig? Hur hade det varit i slutet av andra världskriget? Diskuterades västmakternas överflygningar politiskt eller bland allmänheten i mitten av 1940-talet? Så sent som när jag i slutet på 1980-talet införde ett krigsspel på FHS med ett inledande moment om en amerikansk luftlandsättning i Kiruna möttes jag av stor skepticism av såväl lärarkåren samt inte minst av de civila deltagarna i kursen när jag påpekade att vår neutralitetspolitik krävde att vi försvarade oss också mot denna landsättning. Men, över till mer konkreta saker!

Förvarning om sovjetiska flygföretag

Det förekom bland annat under övningar att också större sovjetiska förbandsföretag flög ut över Östersjön eller för den delen över Ishavet och långt ner över Norska havet. Det sovjetiska marinflyget kunde till exempel gå västerut över Östersjön och vända söder om Bornholm för att därefter genomföra ett övningsanfall mot något av sina övande fartygsförband eller egna stränder och hamnar, liknande dem i sydvästra Östersjön eller Nordsjön. Om Sverige åtagit sig någon uppgift inom ramen för Natos europeiska luftbevakningskedja, borde vi ungefär vid samma tidpunkt som den egna incidentberedskapen larmades ha förvarnat Nato via Norge eller Danmark. Den mest effektiva lösningen hade naturligtvis varit om en samlad svensk luftlägesbild (av

”plott”) kontinuerligt ställts till Natos förfogande, så att de själva kunde följa flygföretagen och fatta beslut om åtgärder vid lämplig tidpunkt.

Enligt den brittiske flygattachén i Stockholm hade Nordenskiöld redan i maj 1949 sagt att ”samarbetet mellan de tre skandinaviska länderna var bättre än någonsin” och att ”överenskommelser hade träffats om flygstridskrafterna. Sålunda hade man kommit överens med norrmännen dels om hur man skulle länka ihop ländernas radarkedjor så att båda flygvapnen skulle få mesta möjliga nytta av dem, dels om rätt att flyga i varandras luftrum.”⁶ Är det senare det som blir SVENORDA? Var det förra på Nordenskiölds tid tekniskt möjligt?

Den sambandstekniska hopkopplingen av Natoländerna själva var emellertid vid denna tid dålig. Som framgått av huvuddokumentet upprättades talkanalkablar först i mitten av 1950-talet. En digital länk från Frankrike kom till först 1974.

Den första samordningen av luftförsvaret mellan Sverige och Norge följde antagandet om att Sovjetunionen från Danmark skulle använda bland annat den svenska västkusten för angreppet på Sydnorge och avsåg området från Göteborg över Närke och Skagerrak upp mot Oslofjorden. Gemensamma övningar genomfördes för att pröva förslagna principer om förvarning intill 200 km från Oslo.⁷ Som sagt, ett sådant regionalt samarbete var tänkt redan före andra världskriget och radarns tillkomst. Hur såg Nato senare – till exempel sedan Storbritannien sålt sin modernaste radarmateriel till det svenska STRIL 60 – på frågan om att få tidig förvarning på sin norra flank: Skandinavien, som utgjorde halva konfliktytan mellan de två stormaktsblocken? Jerker Widén skriver efter Ekéus-utredningarna, där han var expert,

att Pentagon vid utformningen av 1962 års NSC-dokument önskade ”en skrivning som inte uteslöt att de svenska och finska luftbevaknings- och stridsledningssystemen skulle vara kompatibla med varandra”.⁸

NKP skriver:

Ett par av de intervjuade har särskilt tillfrågats om det var möjligt att överföra radarstationernas grundinformation, d. v. s. ”själva radarbilderna”, till Norge och Danmark. Dessa personer, med mycket ingående kunskap i frågan, har båda två understrukt att detta var helt uteslutet eftersom bredbandiga länkförbindelser till grannländerna inte fanns.⁹

I en not¹⁰ talar NPK om en skrivelse som är ett protokoll från ett möte om flygsäkerhetssamarbetet, vilken jag beslöt mig för att läsa. Den är från 1963, och vid denna tidpunkt kan man med NPK konstatera att det var två förbindelser till vardera Danmark och Norge från de svenska luftförsvarscentralerna i Skåne respektive Närke och Jämtland. Det framgår också att någon mer nordlig förbindelse till Norge var det svenska flygvapnet inte då intresserat av.¹¹ NPK anger dessa två förbindelser som dimensionerade för SVENORDA; en för ledningen av flygverksamheten och en för väderlekstjänst. I praktiken har de väl sällan använts för detta ändamål, men eftersom piloterna från de tre länderna regelbundet kunde öva hos varandra för att utnyttja överenskommelsen fick de också kännedom om varandras trafikledning och baser till nytta för en krigssituation.¹²

Det framgår också av PM att det på den svenska sidan var ytterligare fyra förbindelser utbyggda till norska gränsen i Värmland. Man skulle ta upp med norrmännen att de snarast borde ansluta. Samma utbyggnad skulle enligt protokollet senare genomföras till Danmark. Vi kan

utgå ifrån att denna utbyggnad var till för operativt bruk på central och kanske högre regional nivå. Förbindelserna kunde kopplas vidare i Natonätet (till högkvarteret SHAPE och direkt till Storbritannien eller USA vid behov), vilket nämns i flygöversikten Åke Mangårds PM från 1963.¹³

Det var naturligtvis inte någon större kapacitet, men räckte till för en övergripande operativ samordning, till exempel om tillstånd för en flygkorridor genom Sverige vid vissa tidpunkter och hur denna kunde skyddas av det svenska flygvapnet. Till saken hör att Sverige först vid ungefär denna tidpunkt själv kunde få en samlad luftlägesbild över Östersjön. Den tekniska utvecklingen skulle också snart innebära att man kunde skicka luftlägesbilder över så kallat smalband, vilket kanske borde ha nämnts av NPK. I mitten av 1980-talet byggde man om strilcentralerna och försåg dem med AXE-växlar. När jag 1992 ställde frågor till operationsledningen om ekoreporten Christer Larssons påståenden om Natosamarbetet var sanna uppgavs för mig att de angivna förbindelserna uppgick till 48 kanaler. När denna utbyggnad ägde rum har jag ingen kännedom om.

Danmark fick också köpa en utrustning från Sverige (som hade blivit över) och som kunde framställa en liknande samlad lägesbild från flera stationer. Denna var inkopplad i en av deras luftförsvarscentraler. Så tekniska förutsättningar för en sådan vidarekoppling av luftlägesöverföring skapades under 1970-talet. Det var också helt nödvändigt för en krigssituation. Förutom samordning av luftförsvaret med jaktflyg så hade både danskarna på Själland och vi i Skåne var sin luftvärnsrobotbataljon Hawk med delvis övertäckande verkansområde. Dessa behövde i krig samordnas både vad gällde gruppering och målval. Dessutom fanns en tid i Sverige

luftvärnsroboten Bloodhound för högre höjder samt ett Nikebatteri på Själland för ännu högre höjd, som hade en räckvidd ända upp till Kalmar.

Så vitt jag kunnat utröna skedde dock ingen direkt överföring av luftlägesbilder i fred. I NPK står det att ett visst samarbete om förvarning utvecklades.¹⁴ Vad jag förstår fördes i incidentberedskapen telefonsamtal mellan luftbevakningsledarna i respektive länder som hjälp för att identifiera respektive ”plott”. Den svenske hade dessutom en direkttelefon till FRA över vilken liknande samtal kunde föras och FRA få hjälp med att inrikta sin spaning. I den mån FRA:s direktdelgivning inte innehöll vad som behövdes fick Nato nöja sig med den förvarning de fick genom de flygande radarstationer som skulle komma att flyga fram och tillbaks väster om ”Kölen”. I och för sig kanske ett bevis på att Nato inte fick några luftlägesbilder från Sverige (eller Finland). Det kanske också skall nämnas att generalmajoren Evert Båge uppgivit att det fanns en ”flygsäkerhetslinje” från/till Helsingfors.¹⁵

Luftfartsverkets luftlägesbilder överfördes till flygvapnets ledningscentraler, men betraktades som mindre användbara i krig då de var känsligare för störningar. Bland dessa fanns emellertid också bilder från våra grannländer, till exempel från Bornholm respektive Nordnorge. En fråga jag därför ställt mig, men inte bottenat i, är om de i så fall inte kunde ha militärt ursprung och därmed gott störskydd?

Vägvisning vid överflygning

NPK kom fram till att hjälpen från väst i första hand kunde handla om vad kommissionen kallar indirekt understöd från amerikanskt strategiskt bombflyg med insats av konventionella bomber eller kärnvapen

mot mål som sovjetiska flygbaser eller ilastningshamnar. Under NPK:s arbete frågade mig ibland de vid försvarsstaben ansvariga för att leta upp handlingar, till exempel arbetspromemorior, ”om denna verkligen skulle överlämnas till NPK”? Jag minns särskilt en arbetshandling från ett moment i slutet av en av Lennart Ljungs operativa övningar på 1980-talet med en militärbefälhavare och hans stab. I detta moment deltog endast mindre del av milostaben. Vad som diskuterades var målval som hamnar och landkommunikationer i ett tredje land för amerikanskt flygunderstöd med kärnvapen. Naturligtvis kunde även andra mål tänkas, särskilt om SAC (Strategic Air Command) hade framgrupperat till baser i Norge och då även mer direkt understödjande, som mot landstigningsstyrkor på väg i Östersjön eller brohuvud på den svenska kusten. Vad fanns det då för förberedelser för sådant understöd?

Också i detta fall kunde liksom i det förgående nämnda fallet en flygkorridor genom vårt luftrum avdelas för SAC och dess flanker skyddas av det svenska flygvapnet. Eftersom det i detta fall rör sig om ett understöd av vårt eget försvar kunde det också handla om direkt understöd av det amerikanska flygföretaget med svensk jakt och attack. En möjlig förberedelse för en sådan mer i detalj samordnad luftoperation kunde gälla navigationshjälpmedel för den amerikanska delen av företaget. Britterna hade ju en kort tid på våren 1945 haft en så kallad flygfyr i Malmö för vägvisning av bombföretag mot Nazityskland.¹⁶

Den senare chefen för den militära underrättelsetjänsten (MUST) Erik Rossander har berättat för mig, att när han var lärare på Militärhögskolan (MHS) så hade hans chef, den tidigare nämnde Evert Båge, under en biltur berättat, att ”på den där masten sitter det ett navigationshjälpmedel för

Natoflygplan”. Rossanders minnesbild är att det var i trakten av Härnösand. Han kopplade ihop det med vad han hört när han själv var elev på MHS, då den dåvarande chefen Bengt Liljestrand sagt på en lektion: ”När SAC kommer på sin väg österut har de sikte på en brytpunkt vid Vinga fyr.” Den amerikanska marinen och SAC hade ett globalt navigationshjälpmedel kallat Loran C, som nämns hos NPK.¹⁷ USA hade begärt att få kalibrera systemet i Sverige och ärendet blev föremål för allmän beredning i regeringen, enligt NPK på initiativ av Undén: ”/Jag ville att/ regeringen skulle dela ansvaret med ett avgörande, då ärendet förefaller svärgenomträngligt. Själv lutade jag åt bifall och ingen invändning.” Från 1970-talet hade USA fungerande satellitnavigering, varefter tidigare markbaserade system kunde betraktas som reservsystem.

Undvika vådabeskjutning

För att skilja fiendeflyg från egna eller allierade har man i luftförsvarscentraler så kallad IK (igenkänningsutrustning), från vilken man sänder ut en signal som besvaras av egna flygplan eller ”vänner”. Sådan utrustning finns också i bästa fall vid markbundet och sjöburet luftvärn. Om det saknades, vilket var fallet ibland, och i de fall företagen inte kunde säras geografiskt fick luftvärnet eldförbud. Frågan om IK behandlas också av NPK¹⁸ om än för mig något oklart. Även hos Gribbe vacklar texten hit och dit över sidorna vad gäller valet av olika lösningar. Valet faller slutligt enligt Gribbe på en egen lösning, som kan identifiera egna plan ner till individ. Hur blev det då med det andra krav flygvapnet hade: ”behöver /kunna/ identifiera västallierade flygplan”?¹⁹ Det är för mig fortfa-

rande oklart, men det är ju nog så talande att kravet ställts.

Radaroperatörer i våra luftbevaknings-system har berättat att det vid deras stationer fanns två lägen för deras IK-signal och att endast den ena användes i det dagliga arbetet. På fråga om vad den andra var till för, har både svaret "Nato" och "för krig" erhållits. De båda svaren behöver ju inte utesluta varandra! Bland Gribbes konstateranden finns anmärkningen att "arbetsdelningen i databehandlingssystemet bidrog till att göra Flygstabens kompromisslösning med dubbla och parallella IK-system praktiskt möjlig."²⁰

Det är också så, att anflygande Nato-flygplan västerifrån kunde föränmälas i såväl fred som krig över andra kommunikationssystem. Det var emellertid svårare att hinna med att i krig och med anflygning österifrån skilja Nato- från Sovjetflyg utan ett fungerande IK-system. Stril 60 hade radarsystem från flera länder med olika syften, till exempel ett tornradarsystem för låghöjdsspaning. Alla var dock från Natoländer, liksom de utländska systemen inom försvarets luftförsvar i övrigt.

Basering

Redan 1948 beställde Erlander en utredning av försvarsstaben om förutsättningarna för att basera amerikanskt flyg i Sverige. Svaret var att det går, men att det är förenat med svårigheter och de svenska och amerikanska flygförbanden bör skiljas åt till olika baser. Efter hand blev särskilt de amerikanska systemen också tyngre. Även vid tillfälliga landningar krävs dessutom uppställningsplatser vid sidan av banorna. I krig minskar ju den civila flygtrafiken, särskilt på utlandet. Så en möjlighet var naturligtvis att också använda civila fält. I februari 1949 lägger Erlander till:

Låt oss hjälpas åt att förvandla Skandinavien till ett så starkt försvarat fäste, att ett angrepp på oss betyder, att vårt territorium spelas över som basområde för en annan, icke angräpnande stormaktsgrupp.²¹

Den före försvarsstabschefen (och senare arméchefen) Carl-Eric Almgren citeras av NPK med innebörden att de svenska baserna behövde kompletteras primärt för våra egna behov, men att ett knappt tiotal baser i olika delar av Sverige förstärktes även för amerikanska behov för såväl jakt- som attackflyg.²² Kommissionen lät kontrollera de svenska flygbasernas prestanda, bland annat bärigheten och möjligheterna till uppställning bredvid banorna, inklusive de fält som var gemensamma med den civila luftfarten. Den konstaterade att lämpliga baser låg nära den svenska ostkusten. Huvuddelen av flygvapnets baser var i internationell jämförelse väldigt fältmässiga och passade inte att förstärkas till reservbaser för Nato. Det kan ju ha skett i något fall, till exempel någon attackflygbas i Norrlands inland.

Olle Karleby, som var statssekreterare på försvardepartementet och huvudsekreterare i 1955 års försvarsberedning, bestyrker att banornas förstärkning jämväl skulle medge att Nato kunde utnyttja dem. Drygt tio av de använda flygbaserna, i regel samutnyttjade med civilflyget, har rullbanor som är 2300 meter eller längre och en bredd på 35-40 meter. De flesta av dem är tillbyggda från mitten av 1950-talet till början av 1960-talet.²³ En del av dem ligger dock inte kustnära. De längsta banorna har Kallax vid Luleå och Västerås. Det bör nämnas att den senare var vår egen bas för nattjakt på 1950-talet.

Amerikanernas behov av baser i Skandinavien var som störst under första halvan av 1950-talet, särskilt för jakt- och

attackflygplan. Därefter ökade tillgången på tankningsflygplan samtidigt som flygplanen fick allt längre räckvidd. Vid SAC:s förhandlingar med normmännen 1952 hade man tryckt på att man var särskilt intresserad för östligt belägna baser bland annat för att ha tillgång till fält för nödlandning av de från Sovjetunionen återvändande skadade bombflygplanen. Man får förutsetta att samma önskemål fanns i Sverige. Nödlandat hade USA:s flygplan gjort 1943–45 på väg tillbaks från Nazityskland. Man blev då muntligt hänvisade till fyra fält i Götaland. Vi kan utgå ifrån, även om det inte nämns, att några av de förstärkta banorna hade detta ändamål.

Hos Magnus Petersson sägs också att ”en karta över de svenska flygbaserna fanns deponerad hos den svenske flygattachén i London på 1960-talet, vilket brittenas högsta ledning kände till.”²⁴ Den bör också ha funnits i den portfölj som jag vid det kalla krigets slut av Anders Thunborg blev beordrad att i hemlighet hämta hem från ambassaden i Washington.

Från slutet av 1950-talet övergick det svenska flygvapnet till Natostandard med sitt flygbränsle samt införde samma slangkopplingar som Nato har. Det gällde också för andra förbrukningsvaror, som oljor och syrgas. Det bör för övrigt ha varit nödvändigt för att SVENORDA skulle fungera och kunde för personalen motiveras med denna användning.²⁵ Radioförbindelsen från baserna på marken till flygplanen övergår i Natos efterföljd från VHF till UHF. NPK har särskilt poängterat att basorganisationen i Sverige inte var dimensionerad för att ta hand om fler flygplan än vi själva hade.

Vi kan nog förutsetta att om några Natoflygplan mer stadigvarande grupperats här så skulle baspersonal, precis som i Norge, medfölja. Liksom att de skulle medföra egen ammunition. En sådan

omgruppering hade krävt en viss tid, kanske mer än en vecka. För övrigt var uthålligheten vad beträffar ammunitionen begränsad i det svenska flygvapnet. Om flygplan och piloter överlevde de första veckorna, behövde vi själva tillföras ammunition från USA. Våra jaktrobotar var ju också amerikanska för att möjliggöra detta. Dock måste de passa för våra vapenbalkar.

NPK säger att investeringen i Trondheim var ett misslyckande. I den meningen att en pipeline aldrig blev utbyggd till Sverige kan man kanske säga det, men det var en reservförbindelse till alternativet fartygskonvojer genom Skagerrak, som får betraktas som nödvändig. Fortfarande fanns det krigslager av olja där en bit in på 1990-talet, då försäljningen av denna till del fick betala för utvecklingen av luftvärnsroboten Bamse.

En av mina vänner, den tidigare reservofficeren Robert Rydingstam, har berättat att han på 1970-talet arbetade på en arkitektfirma med ett förslag till utbyggnad av Arlanda flygfält. Han blev då uppsökt av flygattachén vid den amerikanska ambassaden i Stockholm, som hade vissa förslag till hur utbyggnaden borde göras. Till saken hör att Rydingstam i ett tidigare skede hade arbetat på US Airbase i Neapel med liknande arbetsuppgifter.

Det får sålunda anses bekräftat att vi hade förberett några baser i Sverige, sannolikt i första hand sådana som var gemensamma med den civila luftfarten, för att kunna ta emot skadade bombflygplan som återvände från uppdrag i Sovjetunionen eller andra medlemsstater av WP. Betyder Almgrens nämnande av jakt- och attackflygplan att USA i början av 1950-talet uttryckt önskemål om en sådan gruppering i Sverige? Planerades det någonsin på svensk eller amerikansk sida? Det skulle ju stämma med hur Erlander uttryckte sig 1949

samt med att marinen förberett att ta emot västtyska fartyg i baser på den svenska ostkusten och Natofartyg i allmänhet på Bohuskusten.²⁶

Slutsatser

Vi kan med NPK konstatera att tekniska förberedelser vidtagits för att luftoperativt samverka med Nato, kanske enligt Petersson till och med mer omfattande än NPK säger, att döma av den citerade militära utredningen vid förhandlingarna om det nordiska försvarsförbundet. Det kan noteras att antalet personer som kände till dessa förberedelser synes vara klart mindre i flygvapnet än i den svenska marinen. Så var också det direkta samarbetet med Danmark och Norge mer decentraliserat i den senare.²⁷ Tele-/Radiolänkförbindelser fanns över Norge och Danmark för att ansluta till såväl Natos operativa ledningsnät som till dess flygledningsnät, i det sistnämnda fallet också ett direktlarm till det amerikanska europaflyget i Wiesbaden.

Antalet sambandskanaler var begränsade i varje fall ännu i början på 1960-talet. Det var dock tillräckligt senast i slutet på 1960-talet för att det skulle vara möjligt att inom Stril 60 samordna det svenska luftförsvaret med upprepade flygningar av det amerikanska SAC genom svenskt luftrum mot mål i Sovjetunionen eller inom WP i övrigt. Likaså för att Sverige skulle kunna föreslå mål för sådana företag inom ramen för försvaret av vårt land samt vid behov understödja dessa företag med egna jakt- och attackflygplan. Lämpligen avdelades en flygkorridor viss tid åt Natos flygföretag. Vi kan nog utgå ifrån att USA förberett att tidigt sända över en samverkansgrupp för flygledning till Sverige. Den kunde lämpligen grupperas tillsammans med den centrala ledningsgrupp ur flygvapnet

som under ÖB samordnade flygstridskrafterna genomförandeverksamhet och som också hade tillgång till förbindelserna över till Norge och in i Natonätet.

Det har däremot inte gått att finna bevis för att den samlade svenska luftlägesbilden i fred någonsin länkades över till Norge eller Danmark och därmed också till Storbritannien. Tvärtom har alla de jag kommit i kontakt med försäkrat att så inte var fallet. Från 1970-talet hade den tekniska utvecklingen gjort det möjligt att vid beredskapshöjning ändra på detta förhållande. Det innebar emellertid att nya rutiner, som inte var inövade, skulle tas i bruk samtidigt som personalen psykologiskt skulle ta åt sig att dess politiska ledning inte menat något med sitt tal om neutralitetspolitiken. Någon hjälp – från väst – talades det då inte längre om.

En stor nackdel var också att förberedande övningar begränsats till det som gick att göra inom ramen för SVENORDA. Vad jag förstår har det också begränsats till norska och danska flygplan, om man undantar i de fall utländska militära flygplan – benämnda statsflygplan – fick tillstånd att använda civilflygets trafikleder och banor. Det gällde främst Natoflygplan men åtminstone en period också Sovjetunionens transportflygningar till och från Kuba.

Att reda ut de studerade förberedelserna är tekniskt komplicerat, så det krävs fortsatta studier innan man kan säga att alla tekniska möjligheter och förberedelser har klarlagts. Jag har ej heller orkat med att söka upp de kompletterande källor som sannolikt finns både i Sverige och utomlands. Jag har bland annat pekat på att information i Luftfartsverkets system erhållet från Bornholm eller Nordnorge kunde vara av värde inte minst för vår incidentberedskap i fred. Så det är fortfarande starkt önskvärt att tidigare flygvapenofficerare

med den nödvändiga tekniska kompetensen ägnar kvarstående frågor sitt intresse.

Om vi till exempel inte hade Natos IK-system inlagt redan i fred för inkoppling vid beredskapshöjning, hade samverkan fått inskränka sig till verkan i väl åtskilda luftrum. Naturligtvis till nackdel för bägge parter och då särskilt vid de tre nordiska ländernas försvar av luftrummet över Östersjöutloppen, som var bland det första som diskuterades på trepartsbasis med Swedlund i en segelbåt mellan Köpenhamn och Oslo.

Noter

1. Det var en kopia av en sådan pärmsida från planläggningen om Natosamarbetet som Ekoreportern Christer Larsson visade mig när han avslöjade de dolda förberedelserna.
2. Den tidigare arméchefen Carl-Eric Almgren överlämnade våren 1994 till mig två ”protokoll” från sådana möten, ett i USA och ett i Sverige. De har senare överlämnats till arkiv.
3. Helge Jung blev i början av 1948 enligt sin dagbok dock orienterad av Grafström på UD, som kände till det. Vad som avhandlades vid besöket framgår inte. Krigsarkivet.
4. http://sv.wikipedia.org/wiki/North_American_P-51_Mustang
5. I samband med ett brittiskt örlogsbesök i Stockholm i juni 1951 har Nordenskiöld i samtal med chefen för Home Fleet sagt att han ”varit helt inställd på att det svenska flygvapnet skulle slåss tillsammans med det brittiska och framhållit vilken vikt han fäste vid att hans personal hade goda kunskaper i engelska språket”. *Om kriget kommit*, NPK, SOU 1994:11, s 167.
6. Op cit, NPK, se not 5, s 155.
7. Petersson, Magnus: *Brödrafolkens väl*, Santérus, Stockholm 2003, s 276f. Hämtat från NPK.
8. *SvD*, *Brännpunkt* den 5 januari 2003.
9. Op cit, NPK, se not 5, s 244. En av de intervjuade var enligt uppgift ”Stril-Olle”, det vill säga flygvapenchefen på 1980-talet Sven-Olof Olson, som varit ansvarig för utbyggnaden av Stril-60-systemet.
10. Not 14 på s 218.
11. Däremot vet jag att det senare i början av 1970-talet fanns en kanal från Kallax vid Luleå till Bodö. Huruvida denna också passerade luftbevakningscentralen är mig obekant.
12. Holmström, Mikael: *Den dolda alliansen*, Atlantis, Stockholm 2011, s 137 samt op cit, Petersson, Magnus, se not 7, s 283.
13. Ibid, Holmström, Mikael, s 375. Bild visande del av PM från Robert Dalsjös källor.
14. Op cit, NPK, se not 5, s 158.
15. Op cit, Holmström, Mikael, se not 12, s 180. Det gällde kanske flygräddning av svenska piloter i krig istället.
16. Gustafsson, Bengt: *Sanningen om ubåtsfrågan*, Santérus, Stockholm 2010, s 53. Hämtat från Leif Leifland.
17. Op cit, NPK, se not 5, s 251f.
18. Ibid, s 245ff.
19. Gribbe, Johan: *Stril 60. Teknik, vetenskap och svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget*, Gidlunds Förlag, Möklinta 2011, s 168.
20. Ibid, s 177.
21. Op cit, NPK, se not 5, s 255.
22. Ibid, s 254f.
23. Flyghistorisk Revy (red Lennart Andersson): *Svenska flygbaser*, FOKK nr 13, 2008.
24. Op cit, Petersson, Magnus, se not 7, s 229
25. Det ska kanske nämnas att SVENORDA inte omfattade alla baser, utan endast särskilt angivna.
26. Op cit, Gustafsson, Bengt, se not 16, s 86.
27. Samarbetet med Danmark om Öresund till Malmö bevakningsområde respektive med Norge om konvojeringstrafiken i Skagerrak till Västkustens Marindistrikt